

Інформаційне право

УДК 341.231.14

СЕЛЕЗНЬОВА О.М., доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та права
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА СИСТЕМНІ ПОЛОЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню термінологічної відповідності поняття “інформаційні права” іншим суміжним поняттям, потреби в терміні “інформаційні права” в контексті вітчизняного та міжнародного законодавства, класифікації інформаційних прав, місця інформаційних прав в системі поколінь прав людини і громадянина.

Ключові слова: інформаційні права, інформаційне право, право на інформацію, свобода вираження поглядів, класифікація інформаційних прав, система поколінь прав людини і громадянина.

Summary. The article is devoted to the research of the terminological correspondence of the notion of “information rights” with other related concepts, the need for the term “information rights” in the context of domestic and international law, the classification of information rights, the place of information rights in the system of generations of human and citizen rights.

Key words: information rights, information law, right to information, freedom of expression, classification of information rights, system of generations of human and citizen rights.

Аннотация. Статья посвящена исследованию терминологического соответствия понятия “информационные права” другим смежным понятиям, потребности в термине “информационные права” в контексте отечественного и международного законодательства, классификации информационных прав, места информационных прав в системе поколений прав человека и гражданина.

Ключевые слова: информационные права, информационное право, право на информацию, свобода выражения мнений, классификация информационных прав, система поколений прав человека и гражданина.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та динамічне впровадження їх у буденне життя сприяють тому, що інститут прав людини і громадянина, пов’язаних з інформаційною сферою, набуває дедалі більшої значимості в контексті їх правової регламентації та захисту. Вказане обумовлює потребу в розробці й прийнятті відповідних нормативно-правових актів, що забезпечать вирішення поставленої задачі. Передувати цьому процесу має наукове підґрунтя інституту інформаційних прав. Проте, беручи до уваги те, що як наука, так і галузь інформаційного права тільки розвивається, досліджень, присвячених вивченню сутності, юридичної природи, системи тощо, інформаційних прав людини і громадянина, на сьогодні не так вже й багато, що дозволяє говорити про недостатню наукову розробленість цього інституту. Разом з тим, тільки детальне вивчення інституту інформаційних прав з різних теоретичних та прикладних сторін, створить належну основу для чіткого, системно-конструктивного правового регулювання з боку законодавця.

Результати аналізу наукових публікацій. У науці інформаційного права можна знайти окремі публікації, присвячені розгляду деяких характеристик інформаційних прав (причому в останні роки таких публікацій стає все більше, що свідчить про актуальність поставлених питань). Серед науковців, що займалися подібними дослідженнями, слід назвати: Белякова К.І., Брижка В.М., Золотар О.О., Калюжного К.Р., Кормича Б.А., Кохановську О.В., Марущака А.І., Новицького А.М., Полетило К.С., Сухорольського П.М. та інших. Позитивно оцінюючи їх безумовно великий вклад в науку інформаційного права, слід вказати також і на те, що багато аспектів інституту інформаційних прав (в першу чергу, теоретичного змісту) залишаються не вивченими і потребують свого дослідження.

Метою статті є з'ясування окремих характеристик інституту інформаційних прав людини і громадянина, а саме: термінологічна відповідність вживаних понять, потреба в терміні “інформаційні права” в контексті вітчизняного та міжнародного законодавства, розуміння класифікації інформаційних прав, визначення місця інформаційних прав в системі поколінь прав людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Термінологічно поняття “інформаційне право”, “інформаційні права” та “право на інформацію” різняться між собою.

Ми не погоджуємося, що поняття “інформаційне право” можна вживати в однині при дослідженні інституту інформаційних прав і розкривати цей термін як “невід’ємну можливість вчиняти дії або не вчиняти дії, яка забезпечує реалізацію інтересів особи в інформаційній сфері з використанням визначеного законом механізму” [1, с. 18] або як “право вільно збирати, зберігати і розповсюджувати інформацію та ідеї” [2, с. 100].

Вживаючи поняття “інформаційне право” (в однині), слід мати на увазі, що використовувати його потрібно виключно у тому значенні, яке його характеризує, а саме: у тривимірному ракурсі, оскільки воно може існувати як наука, галузь права або навчальна дисципліна. Тобто при застосуванні поняття “інформаційне право”, ми розуміємо його у значеннях: а) системної сукупності знань, теорій та міркувань про інформаційне право, інформаційні відносини та інформаційно-правові норми, а також вид пізнавальної діяльності, спрямованої на дослідження явищ інформаційно-правового характеру, узагальнення відповідних результатів та юридичної практики для створення нових знань про інформаційне право; б) самостійної галузі національного права України, що містить сукупність норм, які регламентують інформаційні відносини за допомогою інтегрованого методу правового регулювання; в) сукупності загальноправових та спеціальногалузових знань про інформацію, інформаційні відносини, їх правову регламентацію, суб’єкти та інших знань інформаційно-правового спрямування, які обов’язкові для вивчення на юридичних і деяких інших факультетах навчальних закладів України.

У свою чергу, термін “інформаційні права” (у множині) необхідно використовувати при визначенні та розкритті сутності гарантованих державою можливостей особи задовільнити свої прагнення та вимоги в безпосередньому чи опосередкованому отриманні, користуванні, розповсюдженні та захисті певного діапазону інформації.

Поняття “право на інформацію” за своїм змістом є вужчим за зміст поняття “інформаційні права”; вони співвідносяться між собою як часткове та загальне. Підтримка такої позиції часто знаходить свій вияв у сучасних наукових дослідженнях [3].

Відзначимо ще один аспект. П.М. Сухорольський вказує, що термін “інформаційні права людини” не набув поширення на міжнародному рівні [4, с. 19].

Дійсно, термін “інформаційні права людини” у міжнародній практиці знаходить свій вияв у іншому формулюванні, більш стандартному для юридичного сприйняття. Фактично йде розпорощення системної цілісності поняття на менші структурні частини.

Так, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року проголошує право людини на свободу переконань і вільне їх виявлення; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів; Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року – право на свободу вираження поглядів, що включає свободу одержувати і передавати інформацію без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів; Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року – право особи на недоторканість особистого життя стосовно автоматизованої обробки персональних даних та права особи – суб'єкта даних; Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 28 червня 1998 року – право на доступ до інформації тощо.

На підставі такої ситуації аморфного розуміння категорії інформаційних прав, не є дивним, коли спостерігаємо в науці позицію, згідно якої інформаційні права не є окремим конгломератом на рівні (а у деяких випадках, надірвнем) системи існуючих прав, а обумовлюють їх як складову частину свободи вираження поглядів [5, с. 31].

Вбачаємо, що з таким уявленням про інформаційні права важко погодитися.

По-перше, національне законодавство України (Конституція України, Закони України “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації” та ін.) виокремлює як свободу слова, так і окремі інформаційні права. Л.В. Ярмол, підтримуючи наведений вище погляд на інформаційні права, вказує, що у ст. 2 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” інформаційні права наводяться як структурні елементи свободи вираження поглядів у друкованій формі [5, с. 31-32]. Але ж не дарма законодавець, закріпивши, що свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань означає право кожного вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації, безпосередньо вказує суб'єкта таких інформаційних відносин. Конкретизується і сфера певної суспільної діяльності, яка потребує правової регламентації, і засоби донесення відповідної, чітко визначеної інформації. Тобто даний закон забезпечує нормативно-правове регулювання визначеному сектору людської діяльності, встановлює для неї послідовні правила поведінки, обумовлює, гарантує та захищає інформаційні права виключно там, де мають місце засоби масової інформації. Свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань у цьому законі дістає повну правову регламентацію, але цього ми не можемо сказати про інформаційні права, поняття яких значно ширше за змістом за вказану свободу.

Тому, по-друге, не інформаційні права є структурними елементами свободи вираження поглядів, а свобода вираження поглядів входить в систему інформаційних прав і розкриває свій зміст через право на вільне вираження, поширення чи зміну якихось своїх поглядів, право на захист своїх поглядів, право на творчі ідеї, право на ознайомлення з поглядами інших людей тощо. Не вважаємо доцільним штучно звужувати категорію інформаційних прав, оскільки у своєму змісті ця категорія виражається далеко не тільки через свободу вираження поглядів, але й через інформаційно-технологічні права, інформаційно-технічні права, інтернет-права, права, пов'язані з інформаційною безпекою та інші.

Не можемо погодитися з думкою, що “інформаційні права людини і громадянина складаються з права на інформацію, права на захист інформації про приватне життя, права на комунікацію” [6, с. 233], адже інформаційні права мають широку класифікацію [7, с. 54-67].

Схематично таку класифікацію можна зобразити наступним чином.

У залежності від рівня нормативно-правового регулювання, інформаційні права поділяються на: 1) такі, що закріплені у міжнародних нормативно-правових актах; 2) такі, що закріплені в законодавстві України. Другу групу зазначених інформаційних прав можна диференціювати за двома критеріями:

- за критерієм виду нормативно-правового джерела, в якому дістають свою юридичну регламентацію інформаційні права: а) конституційні інформаційні права – закріплені в Конституції України (право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання та поширення інформації; право вільного доступу до інформації про стан довкілля; право ознайомлення в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах та організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею; право свободи думки і слова; право судового захисту інформаційних прав); б) доповнюючі інформаційні права – закріплені в законах та підзаконних нормативно-правових актах (право на свободу друку – Закон України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”; право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення – Закон України “Про захист суспільної моралі”; право особи знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються – Закон України “Про доступ до публічної інформації”; право особи на доступ до інформації про неї, яка збирається та зберігається, – Закон України “Про доступ до публічної інформації”; право на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про особу з порушенням вимог, визначених законом – Закон України “Про доступ до публічної інформації”; право на відкриту науково-технічну інформацію – Закон України “Про науково-технічну інформацію” та ін.).

- за критерієм ступеня поширеності на суб'єктів правовідносин на: 1) основоположні інформаційні права: а) право на інформацію – першооснова та ядро усіх інформаційних прав; б) встановлюючі основоположні права (право на доступ до інформації; право ознайомлення в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею; право на свободу думки і слова; право на свободу друку; право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення); в) судові основоположні права (право спростовувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї у суді; право вимагати вилучення будь-якої інформації; право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації); 2) специфіковані інформаційні права (право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; право на особисті папери, право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів; право клієнта на доступ до інформації щодо діяльності банку; право клієнта на банківську таємницю; право банку надавати загальну інформацію, що становить банківську таємницю іншим банкам в обсягах, необхідних при наданні кредитів, банківських гарантій; право профспілок, їх об'єднань, одержувати безоплатно інформацію від роботодавців або їх об'єднань з питань, що стосуються трудових і соціально-економічних прав та законних інтересів своїх членів, а також інформацію про результати господарської діяльності підприємств, установ або організацій та інші права).

Кількість інформаційних прав доволі ґрунтовна; одні з них мають правову регламентацію, інші – в стані наукової розробки. Інформаційне законодавство знаходиться у стані формування і ще багато питань залишаються відкритими. Разом з тим, ми не погоджуємося з твердженням, що “велику систему інформаційних прав необхідно запропонувати законодавцю об’єднати в один цивільно-правовий інститут” [8, с. 89]. Проривом у даній ситуації може стати розробка та прийняття Інформаційного кодексу України, про що детально йдеться, зокрема у [9].

Таким чином, незважаючи на те, що термін “інформаційні права” не вважається загальновизнаним на міжнародному рівні, широкий зміст цієї категорії дозволяє нам розглядати її як повноцінне, самостійне поняття конкретного явища і характеризувати такі права, як своєрідний комплекс прав нового, четвертого покоління.

Стосовно останнього варто сказати, що в науці не завжди можемо спостерігати одноставність щодо цієї позиції. “Інформаційні права в системі поколінь, – зауважує В.В. Гайтан, – перебувають у процесі свого становлення та потребують не лише законодавчого закріплення, а й широкого філософського осмислення їх сутності для подальшого впровадження в систему прав людини” [10, с. 108].

Проаналізувавши певну кількість наукових джерел, можемо виокремити три підходи до поставленого питання:

1) негативний підхід – заперечення щодо віднесення інформаційних прав до прав четвертого покоління, пояснюючи це тим, що вони існували раніше і можуть відноситися до прав інших груп поколінь. Так, П.М. Сухорольський пише: “Самі інформаційні відносини виникають у всіх сферах життя і діяльності людини чи суспільства. Конкретні інформаційні відносини та інформаційні права можна практично завжди віднести до однієї із сфер життєдіяльності чи відповідної групи прав – особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних. Отже, – робить висновок вчений, – виокремлення інформаційних прав здійснюється поза межами загальноприйнятої класифікації прав людини за сферами і зумовлене значною суспільною роллю ІКТ та особливостями інформаційного суспільства”. І зважаючи на це, П.М. Сухорольський пропонує розуміти під інформаційними правами групу прав, які піддаються значному впливу в умовах розвитку ІКТ та включають права у різних сферах суспільних відносин, що належать до усіх трьох поколінь [4, с. 19, 22].

Щодо наведеного підходу можна сказати наступне. Не заперечуючи факти історичного формування інформаційних прав у світі і в Україні, їх первинного становлення спочатку як свобод, невиразного оформлення в нормативних документах, варто все ж таки вказати на такий момент: а чи усвідомлювало людство, публічні організації та й сама конкретна людина сам факт існування інформаційних прав? Чітке розуміння сутності права на інформацію як ядра інформаційних прав, змісту інших інформаційних прав спостерігаємо не так уже й давно. Що й говорити, про стрімкий, стрибкоподібний розвиток прав, які тільки зараз починають досліджуватися науковцями та потребують нагальної правової регламентації (Інтернет-право, криптоправо, інформаційні технологічні права та ін.). Саме суб’єктивний аспект розуміння інформаційних прав та виникнення неіснуючих досі прав (причому певні групи інформаційних прав продовжують диференціюватись і розгалужуватись) підкріплює наше твердження стосовно віднесення інформаційних прав до прав четвертого покоління;

2) дуалістичний підхід – не дає однозначної відповіді на питання належності інформаційних прав до прав четвертого покоління. Зокрема, Н.І. Ткачук пише: “Специфіка інформації, яка має своїм змістом і забезпечує взаємодію суб’єктів не лише інформаційних, але й інших правовідносин, та власне інформаційна сутність права

дозволяє вважати інформаційні права одночасно як елементом основоположних та похідних прав людини всіх поколінь, так і продуктом останнього покоління еволюційного розвитку прав людини” [1, с. 27]. При такому формулюванні виникають сумніви місця інформаційних прав в системі прав людини і громадянина. Крім того, варто взяти до уваги, що необхідно розмежовувати інформаційну складову в деяких правах (наприклад, право на ім'я – ст. 294 Цивільного кодексу України) та власне інформаційні права (право на відкриту науково-технічну інформацію, яка передбачає можливість вільного її одержання, зберігання, використання і поширення під час здійснення наукової, науково-дослідної, виробничої, громадської та іншої діяльності, що не забороняється чинним законодавством – ст. 5 Закону України “Про науково-технічну інформацію”). І саме розгалужена система інформаційних прав дає підстави до виокремлення їх в системі поколінь прав людини;

3) позитивний підхід – розуміння інформаційних прав як прав четвертого покоління прав людини і громадянина.

Як справедливо зазначає О.О. Золотар, обсяг і зміст прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому [11, с. 68]. І той стрімкий поступ інформаційного суспільства, який ми спостерігаємо сьогодні, дає привід думати, що існуватимуть не тільки права четвертого, але й п'ятого й інших поколінь.

На нашу думку, інформаційні права потрібно відносити до прав четвертого покоління з наступних підстав:

а) існування свідомого розуміння поняття “інформаційні права” та здійснення їх початкового теоретичного дослідження;

б) наявність розгалуженої системи інформаційних прав, які ще донедавна не були відомі людству;

в) самостійність інформаційних прав від прав інших поколінь;

г) невинна і різка поява все більшої кількості інформаційних прав у зв'язку з неухильним технократичним розвитком людської культури та бурхливим прогресом.

Закріплюючи за інформаційними правами статус прав четвертого покоління, слід уникати подібної термінології при характеристиці інформаційних прав з якоїсь іншої сторони. Приміром, у публікаціях зустрічаємо: “Інформаційні права першого покоління визначають невідчужувані (негативні) свободи, що виражаються в недоторканості особистості: право на ім'я, особисті папери, таємницю кореспонденції, на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості” [12, с. 50]. У даній ситуації це цивільні права першого покоління, які містять інформаційну складову, а не власне інформаційні права. Змішування термінології веде до плутаного сприйняття як всієї системи поколінь прав людини та громадянина, так і місця інформаційних прав у цій системі.

Висновки.

Інформаційні права – це один з основних інститутів в правовій системі, завдяки якому може і повинно належним чином існувати й розвиватися демократичне суспільство як в Україні, так і в світі. Більше того, цей інститут є основою для подальшої, безпечної для людини, еволюції інформаційного суспільства, коли наступаючі технології, що розвиваються, робототехніка, штучний інтелект тощо, можуть порушити крихкий баланс прав і свобод в людському співтоваристві. Тому інформаційні права потребують належної нормативної регламентації, розробленої на чітких наукових доктринах.

Проведене у даній статті дослідження інституту інформаційних прав, дозволило зробити такі висновки:

1. Поняття “інформаційне право”, “інформаційні права” та “право на інформацію” не є тотожними по змісту: інформаційне право характеризується як галузь права, наука і навчальна дисципліна; право на інформацію за своїм змістом є вужчим за зміст поняття інформаційні права і входить до системи останніх.

2. Незважаючи на те, що термін “інформаційні права” не вважається загальновизнаним на міжнародному рівні, розгалужена класифікація інформаційних прав дозволяє розглядати їх як повноцінне, самостійне поняття конкретного явища та пропонувати вживати це поняття як в юридичній науці, так і при розробці нормативно-правових актів.

3. Інформаційні права доцільно класифікувати за двома критеріями: за критерієм виду нормативно-правового джерела, в якому дістають свою юридичну регламентацію інформаційні права, та за критерієм ступеня поширеності на суб’єктів правовідносин.

4. Суб’єктивний (свідомий) аспект розуміння інформаційних прав, наявність розгалуженої системи інформаційних прав, самостійність і різка поява дедалі більшої кількості інформаційних прав дають підстави відносити інформаційні права в системі поколінь прав людини і громадянина до прав четвертого покоління.

Використана література

1. Ткачук Н.І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. № 2(25)/2018. С. 17-30.

2. Шмарьова Т.О. Інформаційний імунітет: законодавче врегулювання і практика. *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська Академія”*. 2004. Т.26: Юридичні науки. С. 100-103.

3. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття “інформаційні права людини”. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155-159; Гайтан В.В. Вплив інформаційних прав людини на трансформацію соціокультурного простору. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Ч. 2. С. 3-8; Діордіца І. Класифікація інформаційних прав і свобод людини і громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 116-122; Калюжний К.Р. Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права. *Юридичний вісник*. 2012. № 4(25). С. 55-58; Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д.ю.н. Київ, 2006. 40 с.

4. Сухорольський П.М. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 18-23.

5. Ярмол Л.В. Інформаційні права – основа свободи формування та вираження поглядів людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 29-32.

6. Ткаченко В.В. Інформаційні права людини і громадянина в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 231-234.

7. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України: монографія. Чернівці: Місто, 2014. 408 с.

8. Одінцева О.О., Дергачов Є.В. Право на інформацію та реалізація інформаційних прав у сфері особистих немайнових прав людини в Україні. *Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 2(18). С. 85-90.

9. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства: теоретичні та правові засади: монографія. Київ: ТОВ “Пан-Тот”, 2012. 304 с.

10. Гайтан В.В. Місце інформаційних прав у системі прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 103-109.

11. Золотар О.О. Права і свободи людини: інформаційний вимір. *Вісник Асоціації докторів філософії України. Спецвипуск “ІТ ПРАВО”*. Львів, 2016. Вип. 2. С. 59-69.

12. Савюк М.Ф., Галуцько В.В., Фрицький Ю.О. Адміністративно-правові засади інформаційного суспільства: монографія. Херсон: Видавець Грінь Д.С., 2016. 176 с.